

органами місцевого самоврядування ролі схем планування територій, генеральних планів, зволіканням з впорядкуванням системи адміністративно-територіального устрою, визначенням меж його одиниць і т.д.

4. Затримка у вирішенні вищезазначених питань суттєво ускладнює реалізацію державної регіональної політики, розвиток місцевого самоврядування, погіршує умови збереження навколишнього середовища та інших умов життя людей, культурного надбання, перешкоджає системному та вмотивованому вирішенню питань раціонального використання земель та інших природних ресурсів сільської місцевості, проведенню впорядкованої забудови населених пунктів, формуванню сучасної інженерної та транспортної інфраструктури тощо.

Тому слід прискорити удосконалення системи правового регулювання та фінансування розроблення схем планування територій та генеральних планів населених пунктів, довгострокових програм, підвищити відповідальність органів місцевого самоврядування за їх реалізацію. З нашої точки зору вирішення цих питань неможливе без теоретико-методологічного обґрунтування з боку суспільних географів.

Джерела та література

1. Басовский Л. Е. Прогнозирование и планирование в условиях рынка: Учеб. пособие / Л. Е. Басовский. – М.: Инфра-М, 2002. – 259 с.
2. Листенгурт Ф. М. Программно-целевое планирование систем населенных мест / Ф. М. Листенгурт, И. А. Портянский, Г. С. Юсин. – М.: Экономика, 1987. – 136 с.
3. Мезенцев К. В. Регіональне прогнозування соціально-економічного розвитку: Навч. посібник / К. В. Мезенцев. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2004. – 82 с.
4. Олійник Я. Б., Соціальний розвиток села і територій сільського типу: Навч. посібник / Я. Б. Олійник, А. В. Степаненко. – К.: ВГЛ Обрії, 2003. – 128 с.
5. Офіційний сайт Міністерства аграрної політики України. – <http://www.minagro.gov.ua>
6. Офіційний сайт Міністерства регіонального розвитку та будівництва України. – <http://www.minregionbud.gov.ua>
7. Павлов О. І. Сільські території України: історична трансформація парадигми управління: Монографія / О. І. Павлов. – Одеса: Астропринт, 2006. – 360 с.
8. Пістун М.Д. Регіональна політика в Україні: суспільно-географічний аспект: Монографія / М.Д. Пістун, К.В. Мезенцев, В.О. Тьорло. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2004. – 130 с.
9. Скопин А. Ю. Введение в экономическую географию: Базовый курс для экономистов, менеджеров, географов и регионоведов: Учеб. для студ. высш. учеб. заведений / А. Ю. Скопин. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2001. – 272 с.
10. Топчієв О. Г. Регіональний розвиток України і становлення державної регіональної політики: навч.-метод. посібник / О. Г. Топчієв, Т. М. Безверхнюк, З. В. Тітенко. – Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2005. – 224 с.
11. Украинский советский энциклопедический словарь. В 3-х т. / [Гл. ред. Ф. С. Бабичев]– К.: Главная редакция украинской советской энциклопедии, 1989. – Т.3. – 772 с.

Пилипенко І.О.

МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИХ ПЕРИФЕРІЙ В КОНТЕКСТІ ДИНАМІЧНИХ КОНЦЕПЦІЙ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Постановка проблеми. Процеси, що відбуваються в Україні в період становлення ринкової економіки і політичних реформ, зумовлюють подальше наростання диспропорцій і асиметрії в системі «центр-периферія» на всіх рівнях просторової стратифікації – від загальнонаціонального до внутрішньорегіонального. Така геопросторова поляризація відрізняється багатовекторністю проявів у соціально-економічних, геодемографічних, геополітичних складових регіонального розвитку і зумовлює формування периферій різного генезису, локації, рівня. Виявлення найбільш характерних рис структури геопростору в контексті моделей «центр – периферія», «полюсів розвитку, «центрів зростання» зумовлює необхідність дослідження динамічних аспектів їх функціонування, оскільки факт збереження певної поляризації географічного та економічного простору, нерівномірності регіонального розвитку є безперечним, незважаючи на численні адміністративні, економічні, соціальні, політичні заходи з нівелювання регіональних контрастів.

Акцентуємо, що з таких позицій, існування периферій різних типів у географічному просторі є майже аксіоматичним, що дозволяє стверджувати про актуальність їх дослідження на всіх етапах розвитку суспільно-географічної науки.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Питанням динамічних аспектів регіонального розвитку приділяли багато уваги вітчизняні і зарубіжні вчені [2, 4-7, 9, 12]. До дослідників географічних форм дифузії нововведень, результатом яких ми вважаємо відтворення і формування периферій, належить ціла низка відомих західних вчених – регіоналістів [8; 3, с. 89]: Й. Шумпетер, Т. Хегерstrand (яким була розроблена перша просторова модель цього процесу), Р. Моріл. Зауважимо, що теорії, концепції, моделі, представлені в їх роботах, змістовно взаємопов'язані з дослідженнями Ф. Перру, Ж.-Р. Будівля, Х. Р. Ласуена, Дж. Фрідмана, які зосереджували увагу на структуризації геопростору і його ієрархичності в результаті поляризації – процесів та станів, пов'язаних з розподілом певних об'єктів, переважно у просторі [3, с.237; 4; 11].

**МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИХ ПЕРИФЕРІЙ В КОНТЕКСТІ ДИНАМІЧНИХ
КОНЦЕПЦІЙ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ**

Мета та завдання дослідження. Метою дослідження стало виявлення механізмів формування суспільно-географічних периферій та відтворення міжрегіональних та внутрірайонних диспропорцій суспільного розвитку. В світлі поставленої мети вирішувались такі завдання:

- сформулювати методологічні засади дослідження механізмів формування суспільно-географічних периферій на основі аналізу динамічних теорій та концепцій регіонального розвитку;
- виявити основні складові механізму формування периферій і специфічні риси їх проявів у суспільному житті.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вважаємо, що механізми формування периферійності полягають у постійному відновленні контрастів між «центром» та «периферією» в результаті суспільно-просторового процесу, найбільш вдале визначення якого (в контексті даної роботи) пропонує К. В. Мезенцев [6, с.93]: «...це зміна у часі станів просторової організації людської діяльності у регіонах, що відбувається внаслідок впливу передумов, управлінських рішень та самоорганізації і характеризується закономірностями стадійності, циклічності, гетерохронної коеволюційності та комплексності».

Інтегральний суспільно-просторовий процес, що спричиняє зміну в часі станів просторової організації суспільства в регіонах, представляє собою регіональний розвиток, на різних етапах якого спостерігаємо формування периферій різного генезису, локації, рівня.

Узагальнюючи наявний досвід, автор вважає найбільш доцільним виділити природно-ресурсний, соціально-економічний і соціально-психологічний (ментальний) механізми формування, відтворення і збереження суспільно-географічних периферій (рис. 1).

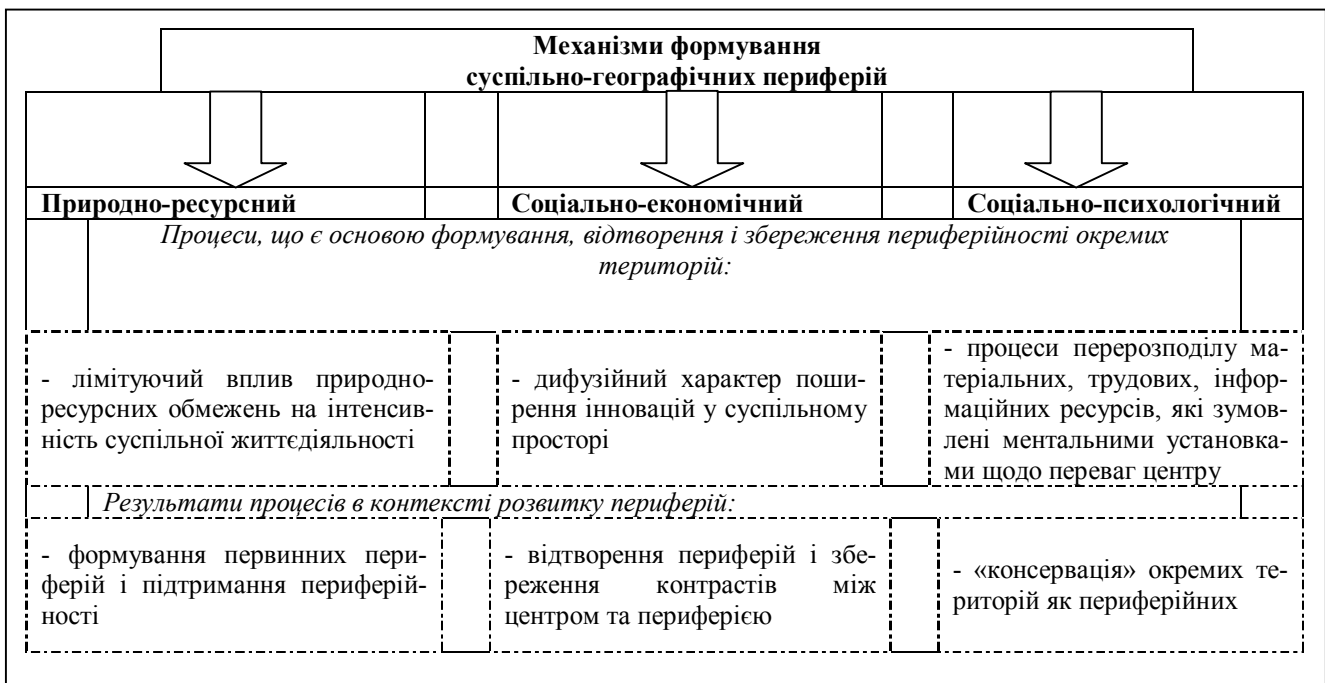

Рис. 1. Механізми формування, відтворення і збереження суспільно-географічних периферій¹

Зауважимо, що зазначені механізми різною мірою впливатимуть на формування суспільно-географічних периферій різної генези: найяскравіше проявлятимуться під час формування і розвитку соціальних та економічних периферій, меншою мірою під час формування і відтворення, наприклад, інформаційних і адміністративних периферій.

Так, природно-ресурсний механізм формування і підтримання периферійності реалізується через формування осередків суспільної діяльності різної інтенсивності в результаті значної геопросторової диференціації природних умов і ресурсів життєдіяльності суспільства. З одного боку, цей механізм за своєю суттю не є чисто «природним», оскільки природні умови і ресурси фактично виступають передумовами соціально-економічного розвитку, а з іншого боку, є випадки, коли екстремальність природно-ресурсних складових одразу позиціонує територію у колі периферійних.

Соціально-економічний механізм формування периферії цілком логічно описується динамічними концепціями регіонального розвитку. На загал, більшість сучасних концепцій регіонального розвитку – це концепції дифузійного напрямку, що обґрунтовують неминучість існування міжрегіональних і внутрірайонних диспропорцій, включаючи "хвильові" закономірності функціонування різних ієрархічних просторових структур, до яких можна віднести і системи типу «центр – периферія».

¹ Розроблено Пилипенком І.О.

Зауважимо, що на Заході зацікавлення динамічними концепціями, що обґрунтовують наявність постійної нерівномірності регіонального розвитку, особливо помітно проявилось в середині ХХ ст. Одним з найважливіших факторів еволюції територіальних структур, особливо в умовах прискореного науково-технічного прогресу, був визнаний процес просторової дифузії нововведень [1, 4, 8 тощо].

Поняття «нововведення» (innovation) було застосоване Й. Шумпетером під час розробки теорії економічного розвитку (1912 р.) для пояснення причин та способів динамічних змін у економіці [8, с. 234]. Разом з тим, в контексті просторового розвитку це поняття набуває нового, більш широкого змісту: під нововведенням розуміємо будь-який новий об'єкт, явище або процес для даної території, а власне дифузія нововведень визначається як процес поширення економічних, соціальних, культурних та інших нововведень у геопросторі, що має певні причини, закономірності та послідовність [8, с.235]

Суспільно-географічні прояви дифузійних процесів поширення нововведень залежать від ієрархічної структури геопросторових систем, в межах яких здійснюється їх розповсюдження. Усе різноманіття таких систем можна звести до двох основних типів:

1) система країн і регіонів різного рівня ієрархії, серед яких завжди є більш розвинене ядро (центр) і тісно пов'язана з ним периферія;

2) ієрархічна система міст як головних центрів інновацій, що також включає більш розвинені центри - генератори науково-технічного прогресу і залежні від них центри нижчого рангу.

Для опису розвитку периферійних територій (що виходять за межі центрів і осей розвитку) Дж. Фридманом [11] і деякими іншими вченими використовується концепція «дифузії нововведень», запропонована Т. Хегерстрандом. В загальних рисах це модель, що пояснює географічні форми дифузійних хвиль нововведень і пропонує підходи їх інтерпретації. Т. Хегерстранд виділив чотири стадії «хвилі нововведень» [10, с.77], які мають різні просторові масштаби охоплення регіонів нововведеннями [8, с.236]:

1) Перша стадія характеризується початком дифузійного процесу й різким контрастом між центрами, джерелами поширення нововведення, і периферійними територіями. На цій стадії кількість акцепторів (тих, хто прийняв відповідну новацію) у центрі розповсюдження досягає 70 %, у напівпериферії – 20%, на периферії – 10%.

2) На другій стадії починається справжня дифузія і діють потужні відцентрові сили. Це приводить до утворення нових центрів у віддалених районах, що швидко розвиваються, і до скорочення різких регіональних контрастів, типових для першої стадії. На цій стадії кількість акцепторів у напівпериферії та периферії різко зростає - до 55% і 45% відповідно

3) На третій стадії (стадії конденсації, накопичення) відбувається однакове збільшення акцепторів по всій території.

4) На четвертій – стадії насичення – відбувається загальний, але повільний, асимптотичний підйом до максимуму, можливому за наявних умов, кількість акцепторів вирівнюється по всій території і складає 85-90%.

Надалі ця модель була розвинута американським географом Р. Моріллом у хвильову модель дифузії нововведень (1970 р.), який додав у модель Т. Хегерстранда часовий фактор і відзначив, що поширення нововведень у різних регіонах – більш центральних або менш центральних (які, по суті і є периферійними) буде мати різну структуру (рис. 2).

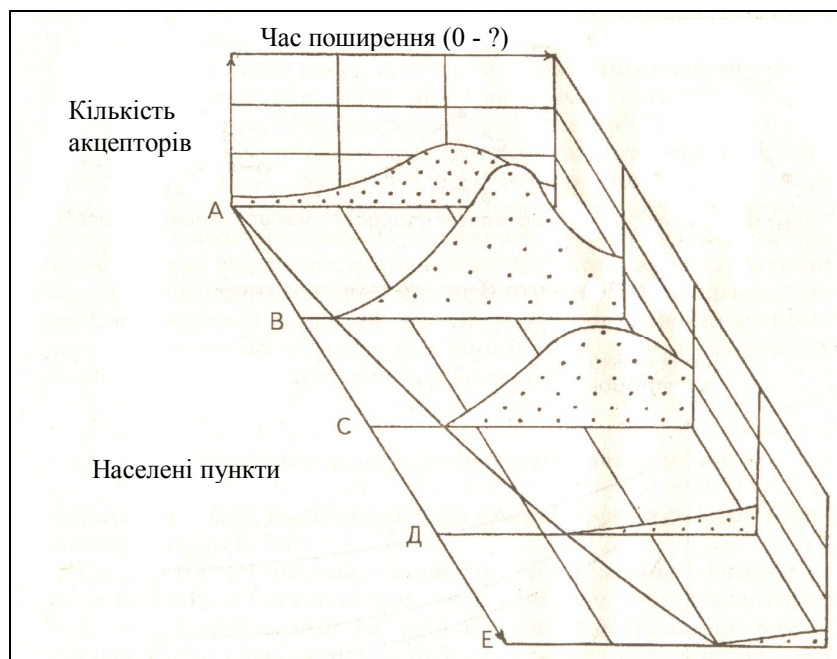

Рис. 2. Хвильова модель дифузії нововведень Р. Морілла, 1970 [8, с.238]

Суспільно-географічний аналіз процесів розвитку периферії та прийняття нею новацій в контексті зазначених моделей дозволяє акцентувати такі змістові характеристики, типи та способи еволюції периферійних територій:

- 1) Периферія виступає кінцевою ланкою процесу дифузії нововведень – це закріплює риси архаїчності, традиціоналізму, консервативності, відстороненості від основних суспільних процесів периферійних регіонів на всіх рівнях – від локального до глобального (світового).
- 2) Дифузія нововведень на периферії відбувається у більшості випадків по типу суміщення, коли нові елементи співіснують з старими, наслідком чого є ускладнення структури периферійних регіонів.
- 3) «Новатори», розташовані на периферії, мають набагато менше переваг стосовно процесу передачі новацій, ніж ті, що знаходяться в центрі.
- 4) Відповідно до закону максимальної просторової експансії та принципу хвильового характеру поширення нововведення (нові товари і послуги, ідеї та моделі поведінки, новітні технології організації праці, нові фактори виробництва тощо) досягають периферійних територій із значною часовою затримкою (до декількох років), втрачаючи при цьому інноваційні властивості для центральних регіонів.

Акцентуємо, що у деяких випадках інноваційні хвилі можуть і не досягати периферії (наприклад, через непотрібність), відбувається свого роду суспільний відбір – на кшталт природного відбору. Такий аспект просторової дифузії в контексті формування і розвитку периферій дозволяє стверджувати про їх важливу суспільну функцію – індикацію суспільної необхідності інновації на різних рівнях – локальному, регіональному, глобальному (наприклад, наявність певної інновації на всіх рівнях свідчить певною мірою про її глобальний характер).

Соціально-психологічні механізми спричиняють перш за все своєрідну «консервацію» окремих територій як периферійних, що відбувається внаслідок перерозподілу матеріальних, трудових, інформаційних ресурсів між центром та периферією. Такий перерозподіл зумовлений ментальними установками суспільства в цілому і окремих осіб щодо переваг центру порівняно з периферією: території, що багаторічно характеризуються суспільством як периферійні, є менш атрактивними для суспільства і в ситуації вибору рішення, як правило, складається не на їх користь. У деяких випадках (особливо це стосується демографічної складової суспільства) можлива ситуація, коли центр під свої потреби «перетягує» людські ресурси кращої якості, а периферійні території закріплюються у своїх характеристиках.

Висновки. Проведене дослідження механізмів формування, відтворення і збереження суспільно-географічних периферій дало змогу сформулювати такі висновки:

1. Закономірністю функціонування ієрархічних просторових структур типу «центр – периферія» є збереження певної поляризації географічного та економічного простору, яка відтворюється незважаючи на застосування адміністративних, економічних, соціальних, політичних заходів з нівелювання регіональних контрастів.

2. Об'єктивні механізми відтворення центр-периферійних контрастів і неминучості існування міжрегіональних і внутрірайонних диспропорцій мають три складові: природно-ресурсну, соціально-економічну і соціально-психологічну (ментальну). Соціально-економічний механізм, що полягає у дифузійному характері нововведень з їх «хвильовим» поширенням в межах окремих регіонів, є базовим, природно-ресурсний – відіграє вирішальну роль на перших етапах поляризації суспільного простору, а ментальний певним чином «консервує» периферійність. Акцентуємо, що з таких позицій, існування периферій різних типів у географічному просторі є майже аксіоматичним, що дозволяє стверджувати про актуальність їх дослідження на всіх етапах розвитку суспільно-географічної науки.

Джерела та література

1. Алаев Э. Б. Социально-экономическая география: понятийно-терминологический словарь / Э. Б. Алаев. – М.: Мысль, 1983. – 350 с.
2. Барановський М. О. Методологічні засади аналізу процесів регіональної депресивності / М. О. Барановський // Часопис соціально-економічної географії. – 2008. – Вип. 5(2). – С. 61–68
3. Географический энциклопедический словарь. Понятия и термины. / [Гл. ред. А. Ф. Трешников]. – М.: Советская энциклопедия, 1988. – 432 с.
4. Грицай О. В. Центр и периферия в региональном развитии / О. В. Грицай, Г. В. Иоффе, А. Й. Трейвиш. – М.: Наука, 1991. – 168 с.
5. Котляков В. М. Центр и периферия: проблема территориальной справедливости (вопросы методологии) / В. М. Котляков, А. М. Трофимов, Ю. П. Селиверстов, Р. Г. Хузеев, В. Н. Комарова // Известия РАН. Серия географическая. – 1998. – №1. – С. 36–43.
6. Мезенцев К. В. Регіональне прогнозування соціально-економічного розвитку: Навч. посібник / К. В. Мезенцев. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2004. – 82 с.
7. Пістун М. Д. Регіональна політика в Україні: суспільно-географічний аспект: Монографія / М. Д. Пістун, К. В. Мезенцев, В. О. Тьорло. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2004. – 130 с.
8. Скопин А. Ю. Введение в экономическую географию: Базовый курс для экономистов, менеджеров, географов и регионоведов: Учеб. для студ. высш. учеб. заведений / А. Ю. Скопин. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2001. – 272 с.

9. Топчієв О. Г. Регіональний розвиток України і становлення державної регіональної політики: навч.-метод. посібник / О. Г. Топчієв, Т. М. Безверхнюк, З. В. Тітенко. – Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2005. – 224 с.
10. Хаггет П. Пространственный анализ в экономической географии / П. Хаггет; [пер. с англ. Ю. Г. Липеца, С. Н. Тагера]. – М.: Прогресс, 1968. – 392 с.
11. Friedmann, J. Territory and Function: The Evolution of Regional Planning / J. Friedmann. – London: Edward Arnold, Ltd., 1979.
12. Siebert, H. Regional Economic Growth Theory and Policy / H. Siebert. – Scranton, 1969.

Синельников Д.А.

УДК 338.5:008

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ПРИРОДООХРАННОГО КАРТОГРАФИРОВАНИЯ

Целью данной статьи является проведение исследования некоторых проблем природоохранного картографирования. В настоящее время на территории Украины, Крыма имеется определенное количество картографических материалов, которые обобщают итоги многолетних научных исследований в области всестороннего познания природных условий. Но, к сожалению, в картографических изданиях слабо отражена картография взаимодействия человеческого общества с природой. Между тем, многие проблемы этих взаимоотношений в наше время вызывает все более возрастающий интерес и большую тревогу.

Мы знаем, что человеческое общество может существовать при условии непрерывного обмена веществ и энергии в окружающей нас природе. Используя природные ресурсы, человек неизбежно изменяет их состояние. Поэтому вопросам сохранения природной среды и рационального использования природный ресурсов сейчас уделяется большое внимание. В связи с этим природное картографирование, несомненно, должно занимать достойное место во всех комплексных материалах (серии карт, атласы и др.), а также применяться как самостоятельное издание. Что и определяет актуальность исследования.

Из анализа многих картографических материалов можно сделать обоснованный вывод, что природоохранные карты в большей степени представляются лишь в форме упрощенных схем. В подавляющей части на них оконтурены районы возможного развития водной и ветровой эрозии почв или зон водоохранных лесных насаждений. Это вполне естественно, поскольку природоохранное картографирование все еще находится на стадии развития и ее теоретические основы не до конца проработаны с позиции взаимосвязи и взаимообусловленности атмосферы, гидросферы, литосферы и биосферы. Поэтому приемы составления природоохранных карт должны принципиально отличаться от методов картографирования почвенных, геоботанических, геологических и других карт.

Природоохранные карты должны преимущественно составляться в виде комплекса карт. При этом в процессе анализа исходных фактических данных необходимо проводить системные исследования с целью установления главнейших элементов взаимосвязи между природными объектами, которые будут отражены в создаваемой той или иной карте. Во многих случаях при составлении комплексных карт особое внимание следует уделять изучению морфологических особенностей рельефа. В то же время основные теоретические положения природоохранной картографии должны быть учтены в полной мере, так как любое нарушение естественной взаимосвязи между природными объектами содержат в себе потенциальные предпосылки к развитию нежелательных явлений. Непременным условием составления любой природоохранной карты является определение объектов, которые необходимо картографировать и на каком основании, а в пределах выбранного объекта следует выделять те участки или зоны, на территории которых хозяйственная деятельность может нанести наибольший урон природным условиям. Основное внимание при природоохранном картографировании должно уделяться наиболее сложному внешнему слою объекта, региона, в пределах которого активно взаимодействуют литосфера, атмосфера, гидросфера и биосфера. В региональном плане на территориях формаций и подформаций все элементы природных систем находятся в тесном взаимодействии и в процессе естественноисторического развития формируют определенную совокупность природных условий в прямой зависимости от характера проявления эндогенных и экзогенных процессов, порождающих исходные позиции их природного равновесия.

Природные формации и подформации имеют естественные границы, вдоль которых проходят своеобразные контактные зоны. Морфология, вещественный состав и природные условия контактных зон всегда отражает общность и различия смежных природных формаций. Вследствие этого они имеют более сложное внутреннее строение и особое состояние природной энергетики. Ее процессы могут дать молниеносный ответ на любое антропогенное вмешательство в их относительно стабильную систему. Поэтому контактные зоны формаций и подформаций должны быть первоочередными объектами природоохранного картографирования. Морфологическая выраженность и общая конфигурация пространственного расположения контактных зон могут быть весьма разнообразными в прямой зависимости от истории их развития и от характера проявления эндогенных и экзогенных процессов и от направленного проявления сложных геохимических процессов. В связи с этим необходимо всестороннее изучение основных закономерностей в формировании контактных зон, исходя из анализа их исторического развития для уточнения прогноза возможного развития экзогенных процессов и разработки рекомендаций эффективных мер активной борьбы с ними.

В качестве примера мы можем привести факты активизации оползневых процессов на Керченском полуострове, а также развития эрозионных процессов большого масштаба в морфологически выраженных зонах сочленения природных формаций и подформаций предгорных равнин Крыма из-за недостаточного соблюдения приемов противоэрозионного земледелия.